

Obrusánszky Borbála

A TATÁROK KIVONULÁSÁNAK OKAI

Batu kán hadjárata, közismert nevén a tatárjárás, máig kedvelt témája a történelem iránt érdeklődőknek. Tudományos kutatók, lelkes amatőrök egyaránt keresik a választ arra, hogy 1242-ben vajon miért vonult ki az országból olyan gyorsan a mongol haderő.

A magyar történeti kutatás a 19. század második felétől kezdte meg a mongol hadjárat, ismert nevén a tatárjárás eseményeinek feltárását. A 20. század folyamán megjelentek a korszakra vonatkozó keleti források is, illetve a magyar kutatók is megjelentették kritikai tanulmányaikat a nyugati, latin nyelvű forrásokról. Jó néhány átfogó tanulmány és forráskiadvány született erről a témáról. Katona Tamás szerkesztésében 1981-ben jelent meg *A tatárjárás emlékezete* című könyv, melyben a korszakra vonatkozó külföldi és hazai források olvashatók. Györffy György által 1986-ban összeállított *Julianus barát és a Napkelet felfedezése* című forrásgyűjteményben a mongolokhoz utazó magyar és külföldi követek jelentéseiben szerepelnek velünk kapcsolatos leírások. Legutóbb az 1241–1242-es tatárjárás írott forrásait a 2003-ban Nagy Balázs által szerkesztett *A tatárjárás* című kiadvány gyűjtötte egybe, amely a Katona-féle kiadást fejlesztette tovább, és nemcsak a korabeli feljegyzéseket, IV. Béla király kiadott okleveleit és adományleveleit gyűjtötte össze, hanem a korszakot és magát a tatárjárást érintő publikációkat is. A fenti kiadványokból kimaradt néhány fontos forrás, amelyek új adatokat szolgáltatnak a mongolok kivonulásának okaihoz. Az egyik a mongolok történetét összefoglaló krónika, a kezdetektől a hódító hadjáratok megindulásán keresztül, egészen a mongol ilkánok udvaráig, melyet a perzsiai mongol kánok¹ társvezére és történetírója, a hamadani illetőségű Rasid-ad-din (1247–1318) állított össze *Jami-at tawarih* címen. A műben *Kipcsak hadjárat* címszó alatt rövid összefoglalást olvashatunk a magyarországi eseményekről. A könyvben további fejezetek – Batu kán és Güjük kagán életrajza – is figyelmet érdemelnek, mert fontos adalékokat szolgáltatnak a magyarországi tatárjárás végéről. A másik figyelemreméltó mű

1 Gaszan (1295–1304) és Öldzsejtü (1304–1316)

a *Tarih Djihan Kushai*, amelyből Rasid-ad-din is merített. Ebben főleg az előkészületekről kapunk értékes adatokat. A 13. századi hispániai muszlim szerző, Ibn Said al-Maghribi *Geográfia* című munkájában (*Taqwîm al-buldân*) pedig szó esik egy dalmáciai magyar–mongol összecsapásról.

Először idézzük Rasid-ad-din szövegét:

„A hercegek története a kipszak sztyeppén

A patkány év őszén, ami 637-nek (1240) felel meg, Güjük és Möngke kán hazaértek a kagán parancsára a kipszak sztyeppéről. Batu herceg és testvérei: Kadaan, Büri és Böcsök expedíciót indítottak a Ruszok területére és a Fekete Kalaposokhoz. Kilenc nap alatt elfoglalták a ruszok nagy városát, amelyet Menkermennek² neveztek. Ezután „dzserge”³ alakzatban haladtak, tümen tüment⁴ követve eljutottak Vlagyimir⁵ minden városába, amelyek útközben feküdtek. Együtt ostrom alá vették Ücs-Ogul és Vlagyimir városát és három nap alatt elfoglalták. Az ökör évben (1241) a kagán meghalt és a tavasz középső hónapjában átkeltek a... [Kárpátok?] hegyen és Bular és Basgird⁶ ellen vezettek hadjáratot. A jobb oldali úton haladva, Orda és Bajdar átkeltek az Ilaut területeken. (Boleslav) kijött egy sereggel, de legyőzték őt.

Batu megütközött a basgurd (magyar) uralkodóval Astarilar irányban.⁷ Kadaan és Büri a szaszan [szász] nép felé vonult.⁸ Három csatában legyőzték őket. Böcsök⁹ Kara Ulagon¹⁰ keresztül átkelt a hegyen, és legyőzte a vlah népet. Onnan bementek az erdőbe és a hegyekbe, Mislavhoz¹¹ közel és legyőzték az ellenséget, amely ott várakozott.

2 Kijev régi neve.

3 A bekerítő hadművelet mongol neve.

4 Mongolul: tízezred.

5 A Vlagyimiri-Suzdali Nagyfejedelemséget a mongolok 1238-ban támadták meg és lerombolták Vlagyimirt, a fővárost.

6 A történeti forrás szövegkiadásában nem tudták értelmezni ezt a nevet. Valamegyik magyar város neve lehet.

7 A mongol főserég a Vereckei-hágón (akkor: Orosz-kapu) tört be a Magyar Királyság területére.

8 Ez a mongol hadtest.

9 Böcsök, Büdzsek vagy Bücsük – Rasid-ad-din szerint – Dzsingisz kán fia, Möngke kagán féltestvére volt. Rasid-ad-din, II. 329., 382.

10 Kara Ulag Moldva tatár neve. Később a törökök Kara Bogdannak nevezték.

11 Jórészt ismeretlen hely. Legvalószínűbb, hogy a Szörényi bánság területén lehetett.

A hercegek áthaladtak az említett öt úton és elfoglalták a magyarok, basgurdok¹² és a szaszan területeket, és az uralkodójukat, a kilart, menekülésre kényszerítették. Azon a nyáron a Tisza és a Duna folyóknál tartózkodtak.

Kadaan elindult seregével és elfoglalta Makut, Ojrag és Szaran¹³ területeket. A kilart, az uralkodót, a tengerpartig vitték, és amikor beszállt egy hajóba... [Trau]városnál, amely ott volt a tengerparton, és a hajó a tengerbe vitte, akkor Kadaan visszatért, és elfoglalta Ulagut két városát, Karcsint és Kaszla-t¹⁴ nagy küzdelem után. A nagykan halálának a híre még nem ért el hozzájuk. Ezután a tigris évben (1242) sok kipszak jött, hogy harcoljanak Kötennel. Dzsocsi fia, Singkorral megütköztek és legyőzték a kipszakokat. Az ősszel visszafordultak megint, átkeltek azokon a hegyeken. Ila'udur-nak adtak sereget és elküldték őt. Elment és legyőzte azokat a kipszakokat, akik abba az irányba menekültek. Létrehozták Urunkut és Badacs területeket, alávetették és elvitték a követeket. Abban az évben a környéken befejeződött a hadjárat. A nyúl év elején, ami 640-nek felel meg (1243), befejezték a hódítást azon a földön és visszatértek. A nyarat és a telet útközben töltötték, és a kígyó évben, ami 641-nek (1244) felel meg, elérték szállásaikat (ulusz) és leszereltek az ordu-ban.”

A *Tarih Djihan Kushai* a következőképpen foglalta össze a tatárjárást:

„Amikor az oroszokat, alánokat és a kipszakokat kiirtották, Batu a basgirdok ellen vezette seregét, egy tekintélyes keresztény nép, akikről azt mondják, hogy a frankokkal határosak. A hadjárat 1241 elején kezdődött, amikor egy 400 ezres férfi menetelt a mongolok ellen. Batu elküldte testvérét, Sibánt 10 ezer emberrel, hogy kikémlelje az ellenség erejét. Egy hét múlva Sibán visszajött és jelentette, hogy az ellenség túlerőben van. Amikor a két csapat szembenézett egymással, Batu felment egy dombra, ahol egy napig és egy éjjel pihent, anélkül, hogy bárkivel is beszélt volna,

12 A basgurd sokszor a magyar névvel együtt tűnik fel a mongol kori iszlám forrásokban. Egyes vélemények szerint a basgurdok muszlim hitű magyarok, vagy magyarokhoz csatlakozott egyéb népek (besenyők) voltak, akik az Árpádok alatt szabadon gyakorolhatták hitüket. Kautz Gyula egy 13. századi muszlim forrásra hivatkozva azt állítja, hogy a basgurdok a magyar király alattvalói, 30 helységben élnek és régen a Volgai Bolgárországból érkezett muszlimok térítették át az iszlámra. Kautz, 1859. 107.

13 Ezek Szlavónia és Horvátország területén lehetnek.

14 A két települést még nem azonosították be a régészek. Talán Moldvában lehetett.

és isteni védelemért esedezett. Megparancsolta az összes muszlimnak a seregében, hogy imádkozzanak az éghez. A következő napon a seregek felkészültek az ütközetre, és a két erőt egy nagy folyó választotta el. Az éjjel Batu leválasztott egy részt a seregéről, amelyet Sibán irányított, hogy keljenek át a folyón és támadják meg az ellenséget, de a próbálkozás nem volt sikeres a nagyszámú védő miatt. A mongol hadsereg fő teste megtámadta a basgirdokat és behatoltak a kelar táborába, elvágták a sátra kötelét. Amikor látták a basgirdok, hogy a kelar sátra összedől, menekülni kezdtek, de csak egy kis részük tudott elmenekülni, az egész országba utat adtak a hódítók számára. A győzelem az egyik legdicőségesebb volt a mongolok számára.”¹⁵

A dalmáciai hadjáratban kapcsolatban a hispániai *Geográfia* egy magyar–mongol összecsapásról írt: „Amikor a tatárok megközelítették Sebenico¹⁶ erődjét, a magyarok, németek, és baskírok egyesítették erejüket és legyőzték a támadó erőt, akik arra kényszerültek, hogy hazatérjenek.”¹⁷

A TATÁRJÁRÁS ESEMÉNYEI

Először is röviden foglaljuk össze az eseményeket, hogy megismerjük, mi történhetett 1241–1242-ben a Magyar Királyság területén. A mongol hadak Kijev lerohanása után, 1241 telén jelentek meg a magyar határ közelében és több irányból indítottak támadást.¹⁸ A Jüan-dinasztia évkönyve, a *Yuan-shi* 120. fejezete szerint öt irányból, külön-külön törtek előre a fejedelmek, Batu, Hürdü (Orda), Sziban és Kadaan.¹⁹ A négy fejedelem mellett valószínűleg az ötödik csapatot Büdzsek vezethette. Az eurázsiai térség akkori legnagyobb birodalmának legkiválóbbjai, Dzsingisz kán unokái akarták elfoglalni a Magyar Királyság területét. Velük tartott Szübötej bátor, az akkori világ legjobb hadvezére. 1206-ban megindított hódító hadjáratok óta egyetlen nép sem volt képes ellenállni ennek a hadseregnek. A mongolok egy jól megtervezett

15 Bretschneider, II. 328–329.

16 Ma Sibenik.

17 Géographie d'Aboulféda, 309–310., 312. Elképzelhető, hogy ennek a csatának az emléke maradt meg a horvátokban, amelyet később Grobnik-mezei csatának neveztek el.

18 A vezérek a következők: Orda – ő Lengyelországban és Magyarországon volt haddal; Batu, Büri, Kádán, Sibán, Büdzsek – ezek valamennyien jártak Magyarországon... Carpini, IV. 21.

19 Yuan-shi. 120. In Nagy, 2003. 33.

haditerv alapján próbálták legyőzni a magyarokat, akikről tartottak, hírszerzőik szerint harcias és bátor katonák voltak. Észak felől Orda vezetésével a jobbszárny Lengyelországot és Sziléziát végigpusztította, és a Felvidéken portyázott tovább. A főszereg Batu kán vezetésével a Vereckei-hágón át (Orosz-kapu) tört be az országba, vele tartott Szübötej, Dzsingisz kán legkiválóbb hadvezére. A határt Tomaj nembeli Dénes nádor védte, akinek nem sikerült feltartóztatni az ellenséget. Március 12-én vereséget szenvedtek a betörő mongol hadtól, a nádor is a csatatéren maradt, és a mongolok behatoltak a Magyar Királyság területére. Ezzel párhuzamosan a mongol balszárny Erdélyt támadta három irányból. A Kadaan vezette sereg a Borgói-hágón keresztül tört be, majd sorra foglalta el Radna, Beszterce, Torda, Kolozsvár és Várad városokat. A Büri vezette sereg az Ojtozi-szoroson hatol be, a Barcaságban március 31-én megsemmisítette Posa erdélyi vajda seregét. Büdzsek az Olt vonalán, a Vöröstorony-szoroson át támadt, s Gyulafehérvár alatt egyesült a Büri vezette sereggel, majd Csanád váránál a Kadaanéval.

A két főszereg közti összecsapásra 1241. április 11-én került sor a Sajó folyó partján, a mai Muhi falu közelében, ahol mindkét fél érzékeny veszteséget szenvedett. Sajnos, a csatáról nem szemtanúk és nem katonák beszámolóiból értesülünk, hanem olyan egyházi személyek tollából, akik hallomásból, katonai ismeretek hiányában jegyezték fel az eseményeket, ezért az azokban szereplő információk nem minden esetben hitelesek²⁰, többek között Rogerius mester és Spalatói Tamás beszámolóiban sok a hiba és a tévedés, sőt Rogerius a magyar királyt nagyon negatív színben tüntette fel, ami azt sejteti, hogy eleve elfogult volt a politikájával szemben. Éppen ezért adatait óvatosan kell kezelni. Ugyanerre hívja fel a figyelmet Radványi is művében.²¹ Sajnos, a mongol hadjárat és a muhi csata tudományos megítélése hosszú ideig többnyire ezeken a forrásokon alapult. A 20. század elejétől Mátyás Flórián, Zichy Ladomér, Négyesi Lajos és B. Szabó János a magyar források kritikai elemzése, a mongolok rövid beszámolóí, a hadászati szempontok figyelembe vételével, valamint a hiteles, magyar királyi oklevelek összevetésével az egyháziaknál jóval realitásabb képet festenek a csatáról.²² Különösen Négyesi Lajos tanulmánya nagyon fontos, aki

20 Mátyás, 1897. 20.

21 Radványi, 2014. 15.

maga is alezredes lévén, tisztában volt a harcászati taktikákkal, azok alkalmazásával, ismerte a hadműveletek megtervezésének és kivitelezésének módozatait.²³ Az új elemzések szerint kemény csata dúlt a két tábor között, végül a mongolok – érzékeny veszteségek árán – diadalmaskodtak. A *Yuan-shi* krónika szerint Szübötej kiváló haditervet készített, amely alapján három oldalról támadták volna meg a magyarokat, két csapat lekötötte volna a magyarok figyelmét, míg Szübötej a megáradt Sajón át tutajjal átkelt volna. Batu is hibát követett el, amikor nem várta be Szübötej csapatait és nekirontott a magyaroknak és vereséget szenvedett. Batu már visszavonulásra gondolt, de akkor érkezett meg Szübötej délről, aki megfordította a csata állását. A magyar hadak hibája az volt, hogy nem számítottak arra, hogy délen, a magas vízen át tud kelni az ellenség.²⁴ A mongol udvarban járt pápai követ, Plano Carpini is kiemeli a magyarok vitézségét a Sajó menti csatában: *„Oroszországból és Kunországból pedig az említett vezérek tovább nyomultak, és a magyarok és lengyelek ellen támadtak. Lengyelországban és Magyarországon sokan elesetek a tatárok közül, s ha a magyarok el nem menekülnek, hanem vitézül ellenállnak, a tatárok kitakarodtak volna földjükről, mert olyan félelem fogta volt el őket, hogy mind megkísérelték a megfutamodást. Batu azonban kirántotta kardját, és szembeszegezte velük, mondván: „Ne fussatok! Ha megfutamodtok, senki sem menekül meg, ha pedig meg kell halnunk, haljunk meg mind egy szálig; mert eljövend, amit Dzsingisz kán előre megmondott, hogy el kell vesznünk, és ha most jött el az ideje, viseljük el.” Szavai új lelket öntöttek a tatárokba; a harcosok kitartottak, majd feldúlták Magyarországot.”*²⁵

A *Tarih Djihan Kushai*-ban új adatot találunk. Az egyik, hogy Sibán hadvezér jelentette, hogy a magyarok túlerőben vannak. Ez arra utal, hogy Béla király elég katonát tudott mozgósítani. A második lényeges megjegyzés, hogy Sibán vezetésével nem tudtak átkelni a Sajó hídján, mert a védelem nagyon jó volt. Csak akkor tudtak sikert elérni, amikor a mongol derékhad is megtámadta a magyarokat és együtt tudtak behatolni a király táborába. A magyar csapat akkor kezdett el

22 Négyesi, 1997., B. Szabó, 2016.

23 Négyesi, 1997. 296–310.

24 Yuan shi 120. In Nagy, 2003. 33.

25 Carpini, IV. 28.

menekülni. A fenti feljegyzés szerint ez volt a mongolok egyik legfényesebb hőstette.²⁶

Az egyházi leírásokkal ellentétben nem bizonyított, hogy fejetlenség volt a magyar táborban. A fent idézett források éppen arról írnak, hogy két erős sereg csapott össze és mindkét oldalon érzékeny veszteségek voltak. A magyarok egyik nagy érdeme volt, hogy Béla királyt szervezetteren ki tudták menekíteni, sőt a csatában megsebesült katonák közül sokan túléltek az ütközetet. A tatárok elől elmenekült IV. Bélának volt ideje arra, hogy elmenekítse és biztonságba helyezze a királyi és egyházi kincseket és az ereklyéket. Először a nála vendégeskedő Babenberg Frigyes hercegnél kért menedéket, de ő inkább kirabolta és megzsarolta, sőt rákényszerítette a szorult helyzetben lévő uralkodót, hogy három nyugati vármegyét átadjon neki. Ezek után Béla tovább indult Horvátországba, ahol biztonságban érezhette magát egykori hívei körében, 1220–1226 között ő volt Szlavónia és Horvátország hercege. A tenger közelsége miatt kiváló menekülési útvonal volt a király számára.

Egymásnak ellentmondó adataink vannak arról, hogy pontosan mi történt 1241 áprilisa és 1242 áprilisa között. Források hiányában nem ismerjük, hogy pontosan mi történt a muhi ütközet után. A helytörténeti adatokból tudjuk, hogy sok települést felégették, ezek nagy részét a régészeti ásatások is megerősítették.²⁷ A Dunán inneni országrészben számos település és templom megsemmisült, az Alföldön élők különösen sokat szenvedtek a támadások miatt.²⁸ Erdélyben bizonyos helyeken felperzszelték a településeket és az ellenálló lakosságot legyilkolták. IV. Béla Gál erdélyi püspöknek íródott királyi leveléből kiderül, hogy leginkább Gyulafehérvár, a Kolozs megyei Gyalu, és a Szolnok megyei Zilah és Tasnád ürült ki, ott volt a legnagyobb a veszteség emberi életekben.²⁹ A *Tarihi Üngürüş* szerint sokat szenvedett a lakosság Szeged és Csanád vonalon, ahol Kadaán és Büdzsek serege átvonult. Számos történet kering mind a tatárok pusztításáról, mind pedig a sikeres ellenállásról, ami azt jelenti, hogy a magyarok nem adták fel harc nélkül területeiket, és a mongol hadak nem tudtak olyan gyorsan

26 Bretschneider, II. 328–329.

27 Garam-Ritoók, 2007.

28 Szabolcs, Eger, Lajosmizse, stb. területeken ma is élnek beszámolók a tatárok pusztításairól.

29 1246. május 6. Nagy, 2003. 188.

előrehaladni, mint tették azt az orosz fejedelemségek esetében. Zsoldos Attila tanulmánya kitér arra, hogy akik megmenekültek a muhi ütközetből, azok nekikezdték a helyi ellenállás megszervezésének lakóhelyükön, azok a dunántúli erők, akik nem értek oda a csatamezőre, azok is környékük védelmét szervezték meg.³⁰ A felvidéki megerősített helyek sikeresen ellenálltak Orda támadásainak, ezért a mongolok nem tudták bevenni Pozsony, Trencsén, Túróc várát, de Komárom, Abaújvár, Fülek és Liptó is megmenekült.³¹ Az országban akkoriban 162 erőd, megerősített központ létezett, ami jó búvóhelyet jelentett a magyar lakosságnak.³² Rasid-ad-din leírta, hogy a mongolok a nyarat a Duna–Tisza közén töltötték. Nem ír további hőstettekéről, sem csatákról, így nem tudjuk, hogy valójában mi is történt a mongol erőkkel. Mindenesetre Rasid-ad-din tudósítása is árulkodó, míg az orosz fejedelemségeknél és a Kaukázusban vívott ütközetekben beszámol a diadalokról és a könnyű hódításról, addig ez a magyar hadjáratnál nem tapasztalható. Nem tudjuk meg belőle, hogy pontosan mi történt hazánkban. Csak tömören ír a muhi ütközetről, a mongolok nyári szállásairól, illetve arról, hogy Kadaan a király üldözésére indult, de hallgat arról, hogy Batu milyen hadműveleteket hajtott végre, illetve volt-e újabb összecsapásuk a magyar erőkkel. Valószínűleg nem akarták veszteségeiket, illetve kudarcaikat megörökíteni. IV. Béla nem vállalt újabb összecsapást a mongolokkal, inkább a Duna folyó vonalát erősítette meg.³³ Ezen a védelmi vonalon a mongolok nem tudtak átjutni 1241 áprilisától egészen 1242 január végéig, ami nagy magyar sikernek mondható. A Duna menti védelemről IV. Béla IV. Ince pápához írt levele tanúskodik. Arról írt, hogy 10 hónapon keresztül sikeresen megakadályozták, hogy a tatárok átkeljenek a folyón.³⁴ Valóban, a mongoloknak csak 1242. január 19. – február 2. között sikerült átjutni a befagyott Dunán. Béla erre a hírré elindult Dalmácia irányába. Elhagyta Zágrábot, majd onnan Spalatóba ment. Sajnos, a király útvonala nem tisztázott, vannak helyi legendák, például a Cres szigeti Beli városból, hogy állítólag ott is megállt a király. Ha azonban arra gondolunk, hogy a király Zágrábból menekült Spalato (Split) felé,

30 Zsoldos, 2003. 531.

31 Zichy, 1934. 69.

32 Zichy, 1934. 76–81.

33 Zichy, 1934.

34 1250. november 11-én íródott levele. In Nagy, 2003.

akkor bizonyos, hogy a szárazföldön haladt lóháton. Spalato helyett az uralkodó a szomszédos Trau (ma: Trogir) várába ment, mert a város közeli szigetek jó menedékkül szolgáltak Bélának, sőt már elő volt készítve egy hajó, hogyha a tatárok elfoglalják a várost, akkor tovább tudjon menekülni. A szájhagyomány szerint a közeli kis Kraljevac-sziget (kralj = király) IV. Béla királyról kapta nevét, aki itt várta meg a tatárok elvonulását.

Kadaan serege Béla üldözésére indult 1242 telén. Lerombolták Zágrábot, majd Likán és Vinodolon át eljutottak Dalmáciába. Egy legenda szerint a modern Fiume felett, Grobnik mezőnél a mongolok vereséget szenvedtek a magyaroktól, de ennek megtörténte nem igazolható.³⁵ Elképzelhető, hogy összekeverték egy másik ütközetet, ami Sibenik környékén történt. A mongolok úgy értesültek, hogy a magyar uralkodó Klissza várában húzta meg magát, ezért az erődöt ostrom alá vették, amikor kiderült, hogy az uralkodó nem ott tartózkodik, akkor megindultak Trau felé. Ott azonban nem jártak sikerrel, mert a várost nem tudták bevenni, Béla pedig elővigyázatosságból nem is a városban, hanem a közeli szigeteken rejtőzött. A hűséges várvédők azonban ellenálltak a mongol ostromnak, így megmentették a település lakóit és a királyi párt. Spalatoí Tamás szerint Kadaan fenyegető levelet küldött a város lakóinak: *„Ezt üzeni nektek Kajdanus úr, a győzhetetlen sereg hadvezére: ne akarjátok az idegen vér bűnösségét magatokra vállalni, hanem adjátok kezeinkbe ellenségeinket, nehogy belekeveredve az ő meglakoltatásukba, feleslegesen elvesszetek.”*³⁶ Mivel a fenti egyházférfi tudósításának hitelessége és pontossága több esetben megkérdőjelezhető, nem tudhatjuk, hogy ez a levél valóban megíródott-e. Elképzelhető, hogy a mongolok felszólították a város védőit, hogy adják meg magukat. Kadaan hadserege az egész márciust Horvátország és Dalmácia területén töltötte, de mivel Bélát nem sikerült elfogni, ezért április elején Cattaro, Suagio és Drivasto városokon keresztül Szerbiába vonultak és csatlakoztak Batu hadához.³⁷ Szerbiát és Bulgáriát meghódoltatták, visszatértek a kipszak területekre és folytatták velük a háborút.

A Batu vezette főszereg eközben, 1242. február és március hónapokban, vagyis körülbelül két hónapon keresztül próbálkozott a Dunántúl

35 Elképzelhető, hogy az oszmánokkal vívott harc emléke összemosódott a mongolokéval.

36 Spalatoí, 39. fejezet. A tatárok dühöngéséről 63. o.

37 Bretschneider, II. 326.

meghódításával. Nem arattak sikert, mert a megerősített helyek ellenálltak: egyik királyi központot, vagyis Esztergomot és Fehérvárat sem sikerült elfoglalniuk. Ezenkívül számos erősség, mint Nyitra,³⁸ Trencsén³⁹ ellenállt, és még kisebb erősségek, mint Dánoskő is megmenekült.⁴⁰ A IV. Béla által kiadott oklevelekben szerepelnek olyan erősségek, amelyek kicsiny voltak ellenére is sikeresen ellent tudtak állni a mongol ostromnak. Mátéfi Filep várhadnagy a Dalmácia felé törő Kadaan csapataitól védte meg Kemlук várát.⁴¹ Menedékkő a környező falvak népeivel szintén megmenekült. Zichy Lodomér tételelesen felsorolja azokat a helyeket a Dunántúlon, amelyek nem kerültek mongol kézbe.⁴² A mongolok tervszerűen hagyták el a Magyar Királyság területét. Batu a Duna-völgyön át délre vonult, más erők az Olt-völgyén keresztül mentek, míg a Béla üldözésével felhagyott Kadaan délen csatlakozott a Batu vezette fősereghez.⁴³

Az egész európai közösséget meglepte, hogy a mongol erők 1242 márciusa és áprilisa között hirtelen kivonultak a Magyar Királyság területéről, de a hadjárat nem ért véget, hanem ahogyan Rasid-ad-din írta, a kipcsakkokkal még 1243-ban is hadakoztak Moldva (Kunország) területén és csak 1244-ben tértek vissza főhadiszállásukra, a Volga partjára. Plano Carpini 1245-ben arról írt, hogy mongóliai látogatása idején még tartott a harc a Rumi Szultánátus ellen.⁴⁴

A KIVONULÁS OKAI

A mongolok hirtelen kivonulása a magyar területekről rejtély volt az akkori emberek számára, de a mai kutatók is sokféleképpen értelmezik ennek okát. Plano Carpini tudósítása nyomán⁴⁵ terjedt el az a felfogás, miszerint a mongolok kivonulása Ögödej kagán halála miatt követke-

38 A nyitrai hospesek megvédték a várat a tatárok ellen. 1248. szeptember 2-i oklevél szerint. In Nagy, 2003. 188.

39 1243. június 2-án kelt oklevélben Hat trencsényi várszolga megóvta a várat. In Nagy, 2003. 180.

40 IV. Béla Három bolondóci várjobbágnak adott oklevele, 1245. szeptember 3. In Nagy, 2003. 185.

41 Mátyás, 1897. 20.

42 Zichy, 1934. 76-81.

43 Kristó, 2003. 383.

44 Csormagan – ő még most is a tengeren túl hadakozik a szaracénok országának bizonyos szultánjaival és másokkal, akik a tengeren túl laknak. (Carpini, IV. 21.)

45 „A mostani kán apjának nővérét ugyanis elfogták, amiért Gűjük apját méreggel megölte volt azalatt, amíg a tatárok serege Magyarországon járt; emiatt vonult vissza a had az említett területről.”

zett be.⁴⁶ Erre hivatkozva kutatók tucatjai állították azt, hogy Batu kán azért hagyta el a Magyar Királyság területét, mert értesült a mongol uralkodó haláláról. Először Zichy Ladomér 1930-ban megjelent monográfiájában cáfolta, hogy ez lett volna az egyetlen ok. Jelenleg több történész is osztja ezt a nézetet.⁴⁷ A *Jami at-tawarih* fent idézett szövege, miszerint Batu kán serege nem értesült Ögödej kágán haláláról, valamint a Batu és Gűjük kánról szóló életrajzi összefoglaló alapján nem támogatható tovább ez a feltevés, az ugyanis kimondja, hogy nem jutott el hozzájuk a nagykán halálhíre.

A kivonulás okairól sincs semmilyen leírás, de a mongol udvarokban íródott források a muhi ütközet után nem számoltak be újabb dicső eseményről, ami arra utalhat, hogy nem volt olyan könnyű a magyar területek elfoglalása. A magyar oklevelek viszont azt örökítették meg, hogy a magyar haderő jól védekezett a Duna-vonalán, illetve kisebb erősségekben. Valószínűleg ennek az ellenállásnak, valamint IV. Béla kiváló szervezőképességének volt köszönhető, hogy a mongolok visszavonultak. A magyar király ugyanis Zágrábból tudta irányítani az országot, onnan küldött utasításokat, levelezett az európai udvarok vezetőivel.⁴⁸ Zichy Ladomér szerint Batu kán azért vonult vissza, mert hadereje nem volt elég Magyarország meghódításához. Tapasztalt hadvezér révén rájöhetett arra, hogy egy esetleges vereség végzetes lenne a mongol hadak számára, ezért kisebb presztízsveszteség volt visszavonulni.⁴⁹ Radványi Béla *A kettőskereszt fia* című művében hasonlóan vélekedett, ő a magyar ellenállást tartotta a fő oknak, hogy a mongolok elhagyták a Kárpát-medencét. Az összes eddig felmerült elmélet közül a fenti két magyar kutató által megfogalmazott szempontok a legrealisabbak. Az eseményekből látható volt, hogy Batu nem tudta villámháború során elfoglalni a magyar területeket, nem tudta elfogni vagy megölni IV. Bélát. Nem sikerült elfoglalni a magyar fővárost, a dunántúli és a felvidéki várak ellenálltak. A nagy pusztítások ellenére az ellenséget is veszteségek érhatték a várak és erősségek megvívásakor. Sajnos, írott adatok híján nem tudjuk felbecsülni, hogy a magyar haderő mekkora volt akkoriban, de a mongoloknak számítani kellett arra is, hogy egy következő nyílt csatában esetleg alulmaradnak.

46 May, 2011. 73.

47 Rasid-ad-din, II. 360.

48 Nagy, 2003.

49 Zichy, 1934. 100.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve, Zichy Ladomér megállapítása nagyon helytálló volt a kivonulás okairól.

Nemcsak idehaza, hanem külföldön is sokan próbálták megmagyarázni, hogy miért hagyta el Batu hirtelen a Magyar Királyság területét. Az okokról az elmúlt évszázadban számos elmélet keletkezett, amelyeket 1996-ban Greg S. Rogers egy tanulmányba⁵⁰ összegyűjtött. J. Fletcher és G. Vernadsky Carpini tudósítása alapján feltételezték, hogy Batu azért fordult vissza a Magyar Királyság területéről, mert maga szeretett volna Ögödej utóda lenni, vagy legalábbis befolyásolni akarta a nagykan választásra összehívott országgyűlés (kurultáj) döntését. Timothy May is azt állította, hogy a visszavonulás egyik oka Ögödej kán halála volt.⁵¹ Rogers megállapította, hogy a korabeli források ellentmondásosan szólnak arról, hogy Batu valóban a nagykan halála miatt távozott volna oly sietősen Magyarországról. Egyszer sem jelent meg a későbbi országgyűléseken (kurultáj), ugyanis nem volt esélyes a nagykáni címre. A szerző arra is felhívta a figyelmet, hogy Batu kán amúgy is óriási területek fölött uralkodott, így neki előnyösebb volt megerősíteni hatalmát Kelet-Európában, és Szaraj nevű fővárosából irányítani a kelet-európai és a szibériai területeket.

Denis Sinor 1972-ben fogalmazta meg „földrajzi” elméletét, eszerint a mongolok azért vonultak volna vissza, mert nem találtak elég legelőt a lovaiknak. Nemcsak Rogers, hanem más kutatók is bírálták Sinor elméletét. Arra hivatkoztak, hogy a mongol lovasok a magyarnál sokkal kopárabb vidékeken is megfordultak, például Palesztinában, Egyiptomban, ahol kihívás volt az állatok ellátása és legeltetése. Vernadsky és Saunders azért látta megalapozatlannak Sinor elméletét, mert éppen a magyar Alföld lett volna az ideális kiinduló terület a nyugati irányú mongol katonai műveletek számára.⁵²

A „katonai gyengeség” elméletét elsősorban a nyugat-európai egyházi krónikások (Carpini, Rogerius mester és Spalatói Tamás) beszámolóira alapozta néhány kutató, többek között S. L. Tikvinszkij, V. T. Pasuto, akik úgy vélték, hogy a mongol hadakat kimerítették korábbi, a volgai bolgárok és a kunok ellen, valamint a kijevi Rusz területein vívott harcaik. Ehhez még hozzáadódtak kelet-közép-európai veszteségeik, s

⁵⁰ Rogers, 1996. 3–26.

⁵¹ May, 2016. 48.

⁵² Saunders, 1972.

a meghódított területek népeinek állandó lázadásai. Szerintük Batu kán nem tudott volna további területeket megtartani, ezért vonult vissza. A „katonai gyengeség” elméletét éppen a mongol haderők nagy létszámával és szervezettségével szokták cáfolni. Charles Halperin például azt állítja, nem az orosz vér mentette meg az európai civilizációt, hiszen a mongol hadak sohasem gyengültek meg, mindig legyőzték az európai lovagokat és tűzérseget, valahányszor csak megütköztek velük. Sőt, éppen a volt orosz nagyfejedelemségek területét birtokolták Batu kán utódai legalább kétszáz éven keresztül. Ezenkívül képesek voltak győzni a 13. század másik legerősebb hadseregével, a kínaival szemben is, de könnyedén lerohanták az Abbászida-kalifátust is 1256-ban. A mongol haderő az 1250-es években nagyon aktívnak mutatkozott Európa keleti felén, ami arra utal, hogy nem voltak gyengék, sőt a mongol hadakat csak a magyar haderő tudta megállítani 1285-ben. Ez a hadjárat második tatárjárásként vált ismertté. 1345-ig pedig nem volt hadsereg, amelyik legyőzze és viasszaszorítsa őket. Laczkfi Endre és a székelyek voltak az első, akik legyőzték az Arany Hordát és viasszaszorították őket a Dnyeszter-folyó mögé. A következő, a katonai felderítés elméletét magyar kutatók is támogatták. Kristó szerint a hadjáratlalt feltérképezték az országot, hogy legközelebb elfoglalják. Borosy András elfogadta Kristó állításait. Szerinte a tatárok azért vonultak ki, mert hódításait nem tartották véglegesnek, csak akkor tudtak volna itt megtelepedni, ha a helyzet az orosz földeken számukra kedvezően alakul.⁵³ V. P. Susarin orosz történész úgy vélte, hogy a tatárok nem is szándékoztak véglegesen elfoglalni Magyarországot, csupán felderíteni jöttek a terepet. Ez az elmélet azért nem állja meg a helyét, mert a magyarokon kívül szinte mindegyik legyőzött országban tartósan megtelepedtek a mongolok, vagy legalább adófizetést követeltek a legyőzött területektől, egyedül csak a Magyar Királyság volt kivétel ez alól. Ezenkívül a mongol hadak az 1250-es évektől támadásokat indítottak a lengyel és halicsi területek felé, Magyarországot kihagyták ezekből. Az események arra utalnak, hogy a mongolok nem is akartak újra visszatérni hozzánk.

2016-ban Nicola di Cosmo új elmélettel állt elő. Azt állította, hogy a mongol hadak kivonulásának az oka a rendkívül hideg tél és nedves

53 Borosy, 2003. 413.

tavaszi volt.⁵⁴ Ez azonban önmagában nem jelenthetett kihívást a szélsőséges időjáráshoz szokott mongolok számára. A hazainál sokkal keményebb teleken edzett mongol seregnek nem okozhatott gondot a hideg tél. Mongólia területén, valamint a meghódított orosz területeken a tél sokkal hidegebb és szélsőségesebb, mint a Kárpát-medencében, sőt a vegetáció is ritkább, mint nálunk. Ez önmagában nem jelentett kihívást a támadóknak.

A magam részéről egyetértek Radványi Béla állításával, hogy a mongolok kivonulásának fő oka a sikeres magyar ellenállás volt. A fenti események és leírások tükrében csakis ez riasztotta el a világ legütőképesebb hadseregét a Kárpát-medence elleni új hadjáratról.

AZ UTÓDLÁS KÉRDÉSE

A mongol birodalom második nagykánja, Ögödej 1241 decemberében meghalt. Éppen akkor, amikor a szóba jöhető trónörökösök és a befolyásos hadvezérek és kánfiak a nyugati, kipszak hadjáratban vettek részt. Ögödej hirtelen meghalt, ezért az utódlásért megkezdődött a vetélkedés a fiak és unokák között. A trónért folyó küzdelemtől Rasid-ad-din műve elég részletesen beszámol. Ögödej kán unokáját, Kötent jelölte ki utódjául, de ő meghalt, így egy másik unokáját, Siremünt akarták a trónra ültetni. Ezt az özvegy kánasszony, Töregene katon nem támogatta. Ő legidősebb fiát, Gűjükit akarta trónra emelni, ezért a kánválasztó gyűlés megtartásáig régensként irányította a birodalom ügyeit. Ez elég hosszú ideig tartott, ugyanis a kánválasztó kurultájt nem lehetett megtartani időben, mert Gűjük, a trónörökös nem tért vissza a kipszakok elleni hadjáratról, más kánfiak is távol voltak Karakorumtól. A nyugati hadjárat miatt nem lehetett döntést hozni. Nemcsak Batu hada volt távol, hanem mások is a kipszak sztyeppéken időztek, ami azt jelentette, hogy kizárólag a kagán halála miatt nem siettek vissza a mongol csapatok a birodalom központjába. Eközben Karakorumban Otcsgin⁵⁵ személyében trónkövetelő is akadt, ő, mint Dzsingisz kán legfiatalabb öccse, megpróbálta magához ragadni a hatalmat. Hosszas alkudozás után sikerült meggyőzni, hogy álljon el tervétől.⁵⁶ 1243-ban megpróbálták összehívni egy országgyűlést, de

54 <http://www.livescience.com/54902-mystery-of-mongol-retreat-solved.html>

55 Dzsingisz kán öccse. Temüge Otcsgin vagy Otcsgin Nojan néven ismeri Rasid-ad-din.

56 Rasid-ad-din II. 392.

nem érkeztek meg időben a küldöttek, így végül csak 1246-ban tudták megválasztani nagykánnak Güjüköt, Ögödej kán legidősebb fiát.⁵⁷ Batu kán azonban erre a gyűlésre sem ment el, öregségre hivatkozva lemondta a részvételt: „Miután Möngke kagán és Güjük hercegek hazatértek... ő (Batu kán) és testvérei elfoglalták a maradék területet... Amikor Ögödej kán meghalt, Batu már ernyedtségtől szenvedett öregkora miatt, és amikor beidéztek, hogy vegyen részt a kurultájon, emiatt kimentette magát. Hiánya nélkül azonban – hiszen ő volt a többiek közül a legidősebb – a kaganátus ügye nem volt eldöntve majdnem három évig, amíg Töregene katun uralkodott. Ez idő alatt káosz és zavar uralkodott mind a birodalom középpontjában, mind a periferián.”⁵⁸ Dzsocsi többi fia, Orda, Sibán azonban megjelentek a kánválasztó gyűlésen, nem merték megszegni a Dzsaszagot, a mongol törvénykönyvet, amely valóban rendelkezett arról, hogy az országgyűlésen kötelező a részvétel.

Baturól hasonlóról írt a kínai nyelvű *Yuan-shi krónika* is Szübötej hadvezér életrajzában. Ebben röviden olvashatunk a magyarországi hadjáratról és arról, hogy a kipcsak és orosz hadjárat vezetője nem akart elmenni a karakorumi országgyűlésre.⁵⁹ „Batu a kerel elleni hadjárat idején történekekről beszélve így szólt: Amit akkor szereztünk, az mind Szübötej érdeméből való! Mikor a fekete tigris esztendejében Ögödej császár meghalt, és a fekete nyúl esztendejében Batu nem akart elmenni a fejedelmek Nagy Gyűlésébe, Szübötej így szólt: A Nagyságos fejedelem a nemzetség legidősebb férfitagja, hogy tehetné, hogy nem megy el? A kék sárkány évében aztán az Idzsil folyónál gyűltek egybe.”⁶⁰ A kínai krónika újabb tanúbizonyságot szolgáltatott arról, hogy Batu nem is akart elmenni a kánválasztó gyűlésre.

A fenti adatok tehát egyértelműen kimondják, hogy Batu nem akart részt venni a kurultájon, így bizonyos, hogy pusztán Ögödej kagán halála miatt a mongolok nem vonultak volna vissza egy nyertes hadjáratról. Két okkal indokolhatjuk Batu döntését. Egyrészt apja kétes származása miatt nem lett volna esélye a trónra. A mongol történeti

57 Rasid-ad-din II. 393.

58 Rasid-ad-din II. 393.

59 A *Yuan-shi* szerint a fekete tigris évében Ögödej nagykan meghalt, és a fekete nyúl évében (1243) Batu nem akart elmenni a fejedelmek nagygyűlésébe.

60 Jüan-dinasztia története 120. tekercs. Nagy, 2003. 33. (Fekete tigris éve: 1242; Fekete nyúl éve: 1243; Kék sárkány éve: 1244)

források, elsődlegesen *A mongolok titkos története* megörökítette, hogy Dzsingisz kán elsőszülött fiának származása vitára adott okot. A mongolok első nagykánjának feleségét a merkiték elrabolták, és amikor az asszonyt kiszabadították, már várandós volt. Dzsingisz kán ugyan elismerte fiának Dzsocsit, de a trónöröklésnél komoly aggályok merültek fel a többi fiú részéről, ezért ő kapta meg a legnyugatabbi területeket. Fiából, Batuból sohasem lehetett volna nagykán. Emiatt neki nem állt érdekében Mongóliába visszatérni, hogy részt vegyen a kánválasztó kurultájon. A második ok, hogy Batu a hadjárat után csúnyán összeveszett Güjükkel. A vita olyan komollyá fajult, hogy Ögödej nagykán 1240-ben visszarendelte fiát, Güjüket, és a későbbi nagykánt, Möngkét. Az ellenségeskedés tovább fajult, amikor Güjüket megválasztották a mongol birodalom fejévé. 1248-ban a nagykán táborát Közép-Ázsiába helyeztette, és olyan hírek kaptak szárnyra, hogy haddal indult meg Batu ellen.⁶¹ A betegeskedő Güjük azonban Szamarkand mellett meghalt, így a Batu-Güjük ellenségeskedésnek vége szakadt.⁶² Güjük után ismét három éves interregnum következett, és csak 1251-től Möngke személyében lett új uralkodója a mongol birodalomnak.

KÖNYVÉSZET:

- Borosy András: Történetírók a tatárjárásról. In *A tatárjárás*. Nemzet és emlékezet. Szerk: Nagy Balázs, Budapest, 2003, Osiris, 406–421.
- Bretschneider, Emil: Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources: fragments towards the knowledge of the geography and history of central and western Asia from the 13th to the 17th century I–II. , London, 1910, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd.
- B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Harmadik kiadás, Budapest, 2016, Corvina.
- Félegyházi József: *A tatárjárás kútfőink kritikája*. Vác, 1941, Kapisztrán Nyomda.
- Garam Éva-Ritoók Ágnes (szerk.): *A tatárjárás, 1241–1242*. Budapest, 2007, Magyar Nemzeti Múzeum kiállítási katalógus.
- Györffy György (szerk.): *Julianus barát és a Napkelet felfedezése*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Kiadó.
- Katona Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*. Biblioteka Historica, Budapest, 1981. Helikon Kiadó.

61 Rasid-ad-din. II. 395.

62 Güjük megválasztására 1246. augusztus 24-én került sor. Alig két évig uralkodott, 1248 áprilisában halt meg Szamarkand mellett. Rasid-al-Din, II. 395.

- Kautz Gyula: Magyarország ethnographiája. In *Budapesti Szemle*, Budapest, 1895, 5. Kötet, 94–124.
- Kristó Gyula: A tatárjárás. In *A tatárjárás emlékezete*. Szerk: Nagy Balázs, 371–384, Budapest, 2003, Osiris.
- Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986, Zrínyi Kiadó.
- Laszlovszky József: A tatárjárás és régészet. In *A tatárjárás emlékezete*. Nemzet és emlékezet. 453–465. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Makkai László – Mezey László (szerk.): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század*. Budapest, 1960, Gondolat.
- Mátyás Flórián: Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperes a nagy tatárjárásról. In *Értekezés a történettudományok köréből*. XVII. 4–35, Budapest, 1897, Magyar Tudományos Akadémia.
- Nagy Balázs (szerk.): *A tatárjárás*. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Négyesi Lajos: *A muhi csata. 1241. április 11.* Budapest, 1997, Hadtörténeti Közlemények, 110. 296–310.
- Rasid-ad-din: *Jami-at-tawarikh*. Eds: Tekin Sinasi-Tekin Gönül Alpay. *Journal of Turkish Studies*, Cambridge, 1999, Harvard University.
- Rogers, Greg S.: *An examination of historians' explanations for the Mongol withdrawal from East Central Europe*. *East European Quarterly*. 30. 1996. 3–26.
- Saunders, John J.: *A History of Mongol Conquest*, London, 1972, Harper and Row.
- Sinor Denis: *Inner Asia and its contact with Medieval Europe*, London, 1977, Variorum.
- Sophoulis Panos: The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242. In *Fragmenta Hellenoslavica*. Vol. 2., 2015, 251–277.
- Spalatói Tamás: A salónai és a spalatói főpapok története. 52–65. In *A tatárjárás emlékezete*. Szerk: Nagy Balázs, Budapest, 2003, Osiris.
- Szende László: Magyarországi várak Rogerius korában. In *Limes*, 2001, 45–46. 1., 107–117.
- Timothy May: *The mongol conquest in world History*. London, 2012, Reakton Books.
- The Mongol Empire*. A Historical Encyclopedia [2 volumes], Santa Barbara, California–Denver, Colorado, 2016, ABC-CLIO.
- Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans. 1185–1365*, Cambridge, 2006, Cambridge University Press.
- Vásáry István: *Az Arany horda*. Budapest, 1986, Kossuth Kiadó.
- Veszprémy László: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez. In *A tatárjárás*. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Zichy Ladomér: *Tatárjárás Magyarországon*. Pécs, 1934, Dunántúli Pécsi Könyvkiadó és Nyomda.
- Zsoldos Attila: A királyi várszervezet és a tatárjárás. In *A tatárjárás*. Nemzet és emlékezet. 519–544, Budapest, 2003, Osiris Kiadó.